

ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА
СВУ Ч. 1.

Проф. Др. Василь Плющ

Історія
Спілки Визволення України
т а
Спілки Української Молоді
на Батьківщині

Видано на правах рукопису

Видання
Головної Управи
Спілки Визволення України
Мюнхен
1955

ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА
СВУ Ч. 1.

Проф. Др. Василь Плющ

Історія
Спільки Визволення України
т а
Спільки Української Молоді
на Батьківщині

Видано на правах рукопису

Видання
Головної Управи
Спільки Визволення України
Мюнхен
1955

Всі права застережені
за автором.

передрук та переклад на чужі мови
дозволяється
лише за згодою автора.

Помічені помилки

Перед читанням брошури просимо зробити такі виправлення:

				<u>Надруковано:</u>	<u>має бути:</u>
Стор.3.	26	стрічка	згори	Галани	Галаки
5.	16	"	знизу	загравали	загравала
5.	6	"	"	елюзій	ілюзій
6.	9	"	згори	та і	так і
7.	26	"	"	сорок тисяч	соток тисяч
8.	20	"	"	забезпечує	забезпечує
9.	23	"	"	перебудовою	передумовою
9.	4	"	знизу	ідеологічного ру- ху	ідеологічного масо- вого руху
10.	14	"	згори	Сумівський	Сумський
11.	29	"	"	Так	Така
11.	35	"	"	Київському ме- дичному	Київського медич- ного
13.	33	"	"	громадкості.	громадськості.
14.	20	"	знизу	діячі СБУ	діячі БУД а потім СБУ
15.	19	"	"	чинниками	чинникам
15.	44-46	"	згори	молодь ставала свідомішою, по своїй психології та вихованню пиша- лась приватновлас- ницькою з антикому ністим наставлен- ням, йшла	молодь, що була на- ціонально-свідомі- шою, по своїй психо- логії та вихованню приватновласницькою, йшла
16.	18	"	знизу	Біодор	Діодор
17.	30	"	згори	вання у надрах військового	вання СУМ у надрах дискутуються питан- ня військового
18.	7	"	"	розповсюджено	розповсюджувано
18.	12	"	"	терору видатних	терору у відношен- ню до видатних
19.	18	"	"	Кутько "Кутько "Пе-	Кутько "Пе-
19.	10	"	знизу	/УНСР/	/УПСР/
20.	3	"	згори	з Галичини,	з Галичини/,
20.	28	"	знизу	УСФ;	УПСФ;
21.	3	"	згори	УСПД	УПСД
21.	4	"	"	Григорій	Григорій
23.	2	"	"	людності	людності
24.	28	"	знизу	Шрах	Шраг
25.	12	"	згори	з боку СБУ є безсумнівним	з СБУ є безсумнів- ним.
25.	23	"	"	навіть тепер	навіть перед
27.	1	"	"	ставлячи нас	ставлячи на
29.	4	"	знизу	49/ Джерела Люд- мила	49/ Людмила
29.	2	"	"	50/Архів Головної	<u>Джерела:</u> 1.Архів Го- ловної
29.	1	"	"	51/Стенограми	2.Стенограми

СПІЛКА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ.

І. Вступ.

Спілка Визволення України /СВУ/ та її відгалуження Спілка Української Молоді /СУМ/ були єдиним зафіксованим документально, широким політичним, протикомуністичним, загальнонаціональним рухом українського народу в підсоветській Україні, тому вивчення історії їх виникнення, розвитку їх діяльності, організаційної побудови, а головне ідеологічних настанов має дуже великий інтерес.

Історія СВУ-СУМ і їх роля в історії українського визвольного руху висвітлені надзвичайно мало. До часу розкриття архівів ГПУ-НКВД-МВД, до часу можливості широкої дослідчої праці над історією СВУ-СУМ на батьківщині, ми примушені спиратися лише на збірні і безумовно дуже викривлені офіційні матеріали советського походження / в першу чергу на стенограму процесу СВУ-СУМ/, на свідчення окремих учасників цього руху та публікаціях в еміграційних українських виданнях.

Вивчення історії СВУ-СУМ утруднюється ще тим, що діяльність окремих частин руху і його центрального проводу майже не документувалися, бо рух був глибоко законспірованим. Нарешті, навіть тепер, через 25 років після формальної ліквідації СВУ-СУМ, навіть, в умовах вільного світу ще неможна публікувати багато матеріалів, які б всебічно характеризували працю цих організацій, їх побудову та методи діяльності, аби мимоволі не пошкодити людям, які були пов'язані з цим рухом. Ще й тепер не є доцільним подавати не лише прізвища окремих діячів СВУ-СУМ, крім тих прізвищ, що вже є відомі, але, навіть, неможна окреслювати точно терени діяльності цих організацій чи їх всебічні зв'язки.

2. Передісторія СВУ-СУМ.

Перш ніж перейти до історії виникнення СВУ-СУМ та до характеристики ідейної суті й організаційної побудови цього руху, ми мусимо хоч коротко зупинитись на розвитку української визвольної боротьби після окупації Великої /Наддніпрянської/ України советською владою. Це конче потрібно, бо з цієї історії безпосередньо випливає історія виникнення СВУ-СУМ та їх ідейні спрямовання.

Як відомо, Українська Держава - Українська Народня Республіка /УНР/ - після короткого самостійного існування була воєнно окупована значно переважаючими силами Російської Соціалістичної Советської Федеративної Республіки. Замість уряду Української Народньої Республіки, вибраного волею українського народу, був посаджений, призначений з Москви, "уряд Української Советської Соціалістичної Республіки", що в основному складався з росіян та інших чужинців.* Причин поразки Української Народньої Республіки було багато і вони були різноманітні. Ми не маємо змоги перерахувати їх детально. Зупинимось лише на деяких, які мали значення для виникнення СВУ-СУМ, їх ідеології і основних засад цього руху та на тих, які можуть послужити досвідом на майбутнє.

Однією з причин поразки українських визвольних змагань 1917-1921 років була відсутність єдності в українському політичному, національному проводі і хитання цього проводу щодо політичного та соціально-економічного устрою майбутньої Української Держави. Наприклад, проф. П.Теденко пише про це так: "Розходження в

- - -

* Е.Бош, В.Затонський, Е.Медведев, В.Аусем, Х.Раковський та інш.

поглядах на форму влади були причиною розколів у партіях... Нарешті, й серед членів уряду і політичних партій існували дві концепції: з більшовиками проти інтервенції Антанти, чи з Антантою проти більшовиків.*

Більше того, на початку українських визвольних змагань, низка провідних українських політичних діячів і навіть цілі українські політичні групи не були твердо переконані у потребі боротьби за Самостійну Українську Державу, гадаючи, що основним завданням є соціальне визволення народів, що складали колишню Російську імперію, а національне визволення народів є справою другорядною. Так, наприклад, відомий український політичний діяч доби УНР проф. І.Мазепа пише про ті часи: "Тому після вибуху революції загально вважалося /про це навіть не дискутувалося/, що Україна для відродження та зміцнення своїх національних сил мусить на деякий час залишитися в межах нової пореволюційної Росії, як її автономна частина".**/ Треба було великого тиску з боку широких народніх мас, ухвал селянських, військових та робітничих з'їздів, щоб примусити тих провідників, які хиталися, стати на тверді самостійницькі позиції.

Другою причиною була мала популярність українських визвольних змагань у зовнішньому світі /Європі, Америці/ і помилкова ставка західного світу у справі боротьби з комунізмом, що народжувався, на реставраційні єдиноділимські, великопростірні концепції, тобто, простіше кажучи, на концепцію відновлення Російської імперії та підтримку так званого білогвардійського руху. Ця концепція - концепція відновлення єдиної невідомої Росії - відразу зустріла рішучий відпир з боку українських народніх мас. Ця друга причина створила, у певній мірі, ґрунт для народження цілком чужого українській духовості і українським прагненням так званого українського комунізму, тобто орієнтації незначної кількості української напівінтелігенції на советський російський уряд і мрії цієї частини напівінтелігенції про створення "Самостійної Української Советської Соціалістичної Республіки" під егідою московської комуністично-більшовицької влади.

Роком 1921, зокрема другим Зимовим походом, фактично закінчується масова збройна боротьба українського народу з комуністично-більшовицьким окупантом.

У 1922 році всі терени Великої України опановує советська влада, зформовано постійний советський уряд УССР, припинилася війна, розпочався новий етап комуністично-більшовицької внутрішньої політики, так званий НЕП /нова економічна політика/. На зміну безоглядному комуністичному теророві, безоглядному грабуванню народу, на зміну запроваджених комуністичних метод господарювання з реквізицією всіх засобів виробництва, - приходить епоха часткового відновлення приватної власності, розподіл землі між селянством, запровадження продовольчого, потім і грошового податку з селянських господарств. Значно змінюється національна політика советської влади. Замість бруталного поборювання національних прагнень українського народу, нищення української культури, безоглядної русифікації, що було характерним для першого етапу поневолення України, - приходить певний лібералізм щодо українських національних прагнень. Народжується відоме гасло: "Культура національна по формі і соціалістична по змісту".

* /Стаття проф. П.Феденка "Доба директорії". Енциклопедія Українознавства, том I., част.II, Мюнхен-Нью-Йорк, 1949.

** /І.Мазепа, "Підстави нашого відродження". Вид."Прометей", 1946.

Інакше кажучи, советська влада була примушена у ті роки /1921-1928/ піти на поступки українському народові, як в ділянці економічній /поворот до приватної власності на землю та дрібні підприємства/, так і в ділянці національній.

Український народ, широкі маси селянства та робітництва стомлені 5-літньою безперервною боротьбою з московсько-більшевицькою окупаційною владою та армією, розчаровані байдужістю з боку західного світу до їх боротьби - починають схилитися перед силою.

Людські сили, людська енергія мають свої межі. Згадаймо, для порівняння, що збройний спротив поляків, чехів болгар, румун та венгерів большевицькій окупаційній владі після другої світової війни не потривав навіть і декілька місяці .

Перед провідними колами українського визвольного руху стає дуже важлива проблема: у якій формі має організуватись далі боротьба за визволення України, її національне існування, національну культуру, економіку та сільське господарство. Намічаються три основні тактичні течії.

Певна частина провідного національного активу стоїть на точці зору необхідності дальшого продовження збройної боротьби з советським режимом. Організується і діє Центральний Повстанський Комітет під керівництвом поета Григорія Чупринки, діють округові повстанські комітети. По лісах України продовжують діяти невеличкі повстанські загони, як, наприклад, загони атаманів Орла, Петрика, Костюшки, Карого, Левченка, Пугача /в 1922р./, а пізніше Іваніва /на Херсонщині в 1923р./, Галани /на Чернігівщині в 1923р./, Несукая /на Чернігівщині в 1924р./, Дерещука /на Гуманщині в 1924р./ та інші. Частина цих непримирених борців за волю України виходить на еміграцію, щоб там продовжувати свою боротьбу. Але вже наприкінці 1922 року стає цілком ясным, що така активна збройна акція має дуже мало успіху і знекровлює і без того ослаблений національний організм.

Друга, порівнюючи невеличка частина, української інтелігенції починає шукати компромісу з окупаційною владою і мріє про перетворення Української Советської Соціалістичної Республіки з української по назві на українську по суті. У цій течії слід відзначити два напрямки. Один напрямок це так зване "зміновіховство", рух подібний до того, який ми спостерігаємо у ті часи серед російської інтелігенції. Певна частина українських видатних політичних, громадських, наукових діячів, як Винниченко, Грушевський, частина українців з Західної України, як Крушельницький і інші повертаються на Україну і пробують, укупі з співзвучними їм елементами на Україні, взяти участь у державному советському будівництві. Дехто з них, як, наприклад, Винниченко, досить швидко розчаровується у советській дійсності і повертається на еміграцію, інші пробують провадити хоч би наукову або культурну працю, але дуже швидко вступають в конфлікт з окупаційною владою і в дальшому бігові часу падають жертвами комуністичного режиму.

Другий напрямок цієї течії є дуже повчальний і ми мусимо затриматись на ньому детальніше. Справа іде про співпрацю з окупаційною владою з боку так званих українських комуністів та невеличкого прошарку української інтелігенції, що їм співчувала. Українські комуністичні чи прокомуністичні партії виникли лише під час українських визвольних змагань 1917-1921 рр. Склад цих партій був досить різноманітний. За соціальним станом до українських прокомуністичних партій, а саме до української партії соціалістів - революціонерів /боротьбістів/ та української партії соціалістів - демократів /незалежників/ належали невеличка час-

тина інтелігенції, частина найбіднішого селянства так звані батраки та частина міщанства.

Причини, які привели цих людей до відриву від загальнонаціонального визвольного руху і зокрема до розколу з їхніми попередніми товаришами по партії /с-р та с-д/ були різноманітні. Дуже невеличка частина цих людей захопилася, на їх думку, передовими, прогресивними гаслами советської комуністичної революції. Вони широко вірили, що лише за умови перемоги комуністичного режиму є можливим існування незалежної вільної Української Держави. Це були так звані мрійники "загірної комуні" типу Хвильових, Заливчих, Еланських, Коцюбинських та інш. Частина з них розчарувалась у можливості дальшої боротьби з московським окупантом з позицій Української Народньої Республіки і гадала, що їй може пощастить зберегти українську державність в соціалістичних чи комуністичних формах.

Переважна більшість цих людей не надавала першорядного значення національному моментові в українських визвольних змаганнях і ставила на перше місце моменти соціальні. Розпропагандовані большевицькими гаслами негайної передачі землі селянству, фабрик - робітництву, залякані реакційною політикою німецьких окупаційних чинників, вони пішли на приманку соціальної большевицької демагогії.

Нарешті певна частина кадрів цих партій складалась з авантюристичних та люмпенпролетарських елементів села і міста, яким присвічувала можливість персонального збагачення, персональної швидкої кар'єри за умови безоглядного підтримання "нової" влади.

Відповідно до свого ідеологічного наставлення члени цих партій більш чи менш швидко вступали в конфлікт з окупаційною владою, або пристосовувались до вимог цієї влади. Частина з них, найбільш ідеологічно стійка, як наприклад, Шумський, Коцюбинський, Еланський та інш. досить швидко вступили в непримиримий конфлікт з владою і були безоглядно знищені, інші, як, наприклад, Любченко, довгий час ще виконували роль московських наймитів, але також пізніше були знищені. Певна, найбільш безпринципова, частина пристосовувалась до сталінської політичної лінії і дотепер продовжує виконувати слухняну роль чужої агентури на Україні.

Так чи інакше всі ці елементи відіграли надзвичайно негативну роль в українській визвольній боротьбі. Всі вони покинули єдиний український протикомуністичний фронт у момент найбільшого напруження боротьби, всі вони були так чи інакше використані окупаційною владою для поневолення українського народу. Ці елементи належали до корінного українського населення, вони добре володіли українською мовою, багато з них були відомі у своїх рідних околицях, до них було певне довіря з боку місцевого населення, їх використовував большевицький уряд для створення видимості власного українського комуністичного руху, для створення комедії власного українського советського уряду.

Історія важко покарала тих, хто піддався ілюзії можливості співпраці з большевицькою окупаційною владою, хто наївно вірив у можливість побудови "української загірної комуні". Майже всі українські комуністи загинули в підземеллях ГПУ-НКВД, або на засланні. Ми не збираємось кидати камінням у цих людей, але ми мусимо урахувати їх роль у зростанні сили комуністичного руху, їх роль у поневоленні комунізмом України. Ми мусимо нарешті з історії зробити висновки на майбутнє. Це тим більш необхідне, що на наших очах історія зради національних інтересів певними групами людности повторюється. Досить придивитись до процесів, які відбуваються у країнах сателітах: Польщі, Румунії, Болгарії,

Чехії, Мадярщині, досить задуматись над ролю італійських, французьких, німецьких комуністів, щоб зрозуміти, яку страшну небезпеку уявляє з себе так званий національний комунізм. Так, як і на Україні він прокладе шлях до перемоги Москви, він є чужою агентурою і по суті своїй є рухом антинаціональним і антинародним.

Нарешті третя група українських національних провідних кадрів Великої України зайняла позицію потреби перманентного внутрішнього національного опору, позицію ідейного резистансу, позицію довготривалої, кропіткої підготовки до явної боротьби в майбутньому. Ця група ясно уявляла собі практичну неможливість далі продовжувати збройну боротьбу без допомоги з-зовні. Одночасно діячі цієї групи ані на одну хвилину не довіряли позірній зміні курсу окупаційної влади, не вірили в те, що нова економічна політика і тимчасове ослаблення протиукраїнського курсу комуністичної партії можуть привести до переродження комунізму в демократичний устрій, отже у можливість існування незалежної Української Держави в межах Советського Союзу.

З цієї групи і виходять організатори Спілки Визволення України. Як знаємо з історії українського визвольного руху та з свідчень підсудних на процесі СВУ, велика кількість майбутніх організаторів СВУ-СУМ належали до Братства Українців Державників /БУД/, суворо законспірованої організації державно-думаючих українців, що провадила свою роботу вже в 1920-21рр., - до діячів загальногромадських національних рухів до видатних діячів української науки та культури, кооператорів, церковних діячів. Ще раніше всіх цих людей об'єднувала загальноукраїнська настанова до питань політично-громадського життя, їх принципова позиція про переважające значення інтересів нації над класами, державою над партіями. Їх духовим вождем і зразком був головний Отаман УНР Симон Петлюра, який ставши керівником Української Держави, порвав зв'язки з партіями й у своїй політиці був понадкласовим, понадпартійним, понадстановим вождем всього українського народу.

Будівники і працівники СВУ беруть на себе надзвичайно важке завдання: в умовах тоталітарно-терористичної держави, в умовах щойно закінченої поразки національно-визвольних змагань, а тим самим в умовах певного розчарування широких народніх мас, - створити постійнодіючий резистанс всієї нації проти окупанта. Становище ускладнювалось ще й тим, що організацію резистансу було почато в роки 1924-1925, тобто в роки нової економічної політики.

У цей саме час комуністична партія і советська влада на Україні загравали з національно настроєними елементами, робила поступки національним вимогам українського народу, допустила певний розвиток української культури, загравала з українським селянством та робітництвом /забезпечення селян землею, підкреслення провідного становища робітничої класи/, дозволяла навіть виявлення у певній мірі громадської ініціативи /розвиток кооперативного руху/. Ці роки аж ніяк не можна порівнювати з попередніми роками воєнного комунізму, або з наступними роками суцільної колективізації чи роками ежовщини, коли справжнє злірчаче обличчя советського окупанта знову яскраво виявилось, коли політика режиму не залишила вже жадних елементів.

Пригадаймо собі, що це були роки, коли господарство України було не лише відновлене, але по низці показників перевищувало довоєнний час, коли ціни на продукти харчування та товари широкого вжитку майже дорівнювали дореволюційним, коли

широкі маси селянства одержали майже нормальні умови для приватного господарювання, робітничі маси мали порівнюючи високий стандарт життя. Незабуваймо, що це були роки, коли деяка кількість провідних українських діячів, безумовних патріотів, мріяли про можливість нормальної праці під советською комуністичною владою, мали надію, що Українська республіка буде соціалістичною, але одночасно і національною державою. Нарешті пригадаймо собі, що саме в ці роки, ми спостерігаємо захоплення досягненнями як соціальними та і національними, на Великій Україні з боку досить широких кіл західних українців і явно виявлені комунофільські тенденції серед української інтелігенції Галичини.

Тепер навіть важко уявити собі, як тяжко тоді було не піддатися ілюзіям, як важко було зберегти ясну і чітку лінію ставлення українського національного руху до советської влади. Треба було мати світлі голови, чітку ідеологічну настанову, добре розуміння справжньої суті комунізму та уважно аналізувати минуле, щоб зрозуміти підступність стратегічної лінії комуністичної влади, зрозуміти, що доба нової економічної політики, доба послаблення політичного та національного тиску є лише зручним трюком, стратегічним маневром, тим знаменитим лєнінським кроком назад, з метою дальших двох кроків вперед.

3. Ідеологічні та програмові засади руху.

Які основні провідні ідеї були у борців українського резистансу років 1924-1930?

Рух Спілки Визволення України був перш за все антикомуністичним та національним рухом. Спілка Визволення України мало займалася питаннями філософічного порядку, але більшість членів її проводу стояли на позиціях ідеалізму. Як буде видно з дальшого викладу, СВУ була дуже тісно пов'язана з Українською Автокефальною Православною Церквою /УАПЦ/ і всіма засобами підтримувала її.

До комунізму, як філософічної і соціально-економічної системи, членство СВУ було наставлене гостро негативно. Акад. С. Бфремов, напр., свідчив цілком недвозначно, що: "Українська інтелігенція не могла не бути в конфлікті з тими, що стояли на ґрунті жовтня й творили пролетарську державу".*/ Микола Ковалевський, що вивчав рух СВУ, цілком слушно пише: "Ідеологічно СВУ стояла на засаді національного визволення й відкидала засади комуністичного інтернаціоналізму".**/

Для провідних діячів руху СВУ було ясно, що московська комуністична влада прагне до світової революції, до повного поглинення окремих націй, в першу чергу до економічного, національного і політичного поневолення України. Всякі поступки у справі економічного, культурного чи національного розвитку України є лише тактичним маневром, є лише тимчасові. З практики недавнього минулого провідні діячі руху СВУ бачили, що захоплення України, що здійснювалось під гаслами ніби її соціального визволення, приводило до перетворення її на колонію Російської держави з ліквідацією не лише її національної і культурної самостійності, але і самостійності економічної.

- - -

*/ Див. Стенограми процесу СВУ.

**/ Див. М.Ковалевський, "Україна під червоним ярмом".
Видавництво "Схід", Варшава-Львів, 1936.

Практика життя показала, що окупація України приводила її не лише до поневолення національного, але і соціального. Досвід історії показав також, що нарід не може мати політичної волі, не може нормально розвиватися соціально, коли він поневолений національно. Відсіля вплив перший постулат руху, який коротко може бути окреслений так: основою життя української нації, як і кожної іншої нації, є примат національного буття перед всіма іншими проблемами політичними, економічними, соціальними тощо. Національне буття і, отже, повний розвиток нації можливі лише при створенні своєї національно-суверенної держави. Політичні, економічні і соціальні реформи можливі і дають ефект лише за умови створення свого власного національного організму.

Тепер цей постулат є для всіх українських партій безсумнівною аксіомою. Але, на жаль, в роках 1917-1921, тобто під час українських визвольних змагань, для багатьох цей постулат не був істиною і в українських політичних колах дуже поважно обговорювалось питання примату соціального чи національного визволення.

Другою принциповою засадою руху СВУ була неможливість компромісів з чужою, накиненою ззовні владою. Жадні компроміси з чужою окупаційною владою, які б позірні поступки вона не робила у національному питанні, які б соціальні блага вона не обіцяла народові, - є недопустимі і є вбивчі для нації.

Українська Самостійна Національна Держава, відновлена кров'ю і життям сорок тисяч українських патріотів, мусить існувати і за її існування треба далі провадити боротьбу, всіма можливими засобами. Всякі інші сурогати цієї держави у вигляді УСРР, чи в якійсь іншій формі, є лише спритний, тактичний крок ворога, тимчасова поступка окупанта. Всякі гасла соціальної реконструкції життя в окупованій державі, державі не національній, не самостійній, є лише захованим засобом дальшого поневолення нації і в результаті не дають поневоленому народові потрібного політичного, економічного і соціального розвитку.

Ці ідеологічні настанови яскраво відзеркалились на процесі СВУ-СУМ. На запит голови суду Антона Приходька, "Яку мету мав СУМ?", Павлушков відповідає: "Як і старше громадянство, - утворення Самостійної Держави Української", а на запит громадського обвинувача Панаса Любченко, "Ви утворили вашу організацію для боротьби за незалежну Україну?", звучить відповідь: "Так, ми розглядали сучасну Україну, як колонію Росії!" */ Провідні діячі СВУ-СУМ, як і все членство СВУ, розглядали советську владу, як владу окупаційну. На питання П. Любченко, "Кого саме ви вважали за окупантів?", Павлушков не вагаючись відповів: "Радвладу" при чому далі пояснює, що ця окупаційна влада створена "Радянською Росією".

Організуючи і проводячи процес СВУ-СУМ, представники советської влади на Україні всіма засобами старались довести, що СВУ-СУМ ніби прагнули до відірвання України від СРСР з метою віддання її під інтервенцію іншої країни. Всі ці намагання суду, прокурорів, влади в цілому були марні. Не дивлячись на тортури, яким піддавали обвинувачених, всі підсудні твердо обстоювали принципові настанови руху і відкидали закиди суду щодо інтервенційних задумів СВУ, чи у пов'язанні руху СВУ з будьякою іншою державою. Так, наприклад, на запитання обвинувачувача, чи "Правда, що СВУ стояла в наймах буржуазії?",

- - -

*/ Тут і всюди далі цитую за матеріалами стенографічного звіту.

Сергій Єфремов відповідає: "Ні, СБУ боролась за демократичну республіку, а не за буржуазію і сам я вірю в сили українських мас, а не в інтервенцію". На провокативне запитання прокурора: "Чи визнає Єфремов, що Петлюра і його прихильники боролись не за незалежну Україну, а за підпорядкування її Польщі", Єфремов відповів, що Петлюра боровся за Вільну Незалежну Самостійну Україну.

Підсудна Старицька-Черняхівська на запит прокурора, "За що ви боролись?", відповіла: "Спілка Визволення України боролась не тільки за самостійність, але й за Соборну Україну". Це свідчення Старицької-Черняхівської якнайкраще показало безглуздість закидів обвинувачення про зв'язки СБУ з Польщею, бо всім відомо, що Польща боролась проти соборності України.

Інші підсудні також категорично заперечували орієнтацію СБУ на чужоземну інтервенцію.

Наступною засадничою концепцією СБУ-СУМ було створення держави на засадах поваги до людини, поваги до волі народу, на засадах справжнього лібералізму. Так, наприклад, Сергій Єфремов у своїх зізнаннях свідчив, що СБУ була проти радянського устрою, тому що цей устрій не забезпечує людині громадських свобод. Про задущливу атмосферу терору, відсутності будь-яких свобод при советській системі і про необхідність боротьби з цими явищами відверто говорили на суді й інші підсудні, як, наприклад, Павлушков, Івченко.

В СБУ було яскраво виявлене протиросійське наставлення. Так, наприклад, обвинувачений А.Заліський на суді заявив, що на його думку, "слід було б насипати великі гори на північних кордонах України і ними боронити Україну від політичних і культурних впливів Москви." Звичайно думалося не про фізичні "великі гори", а духові. На запит громадського обвинувачувача Любченка, "Проти яких зовнішніх сил ви захищали Україну?", Павлушков відповів цілком ясно: "проти півночі". У останньому слові на суді Павлушков заявив: "ми розглядали Україну, як поневолену і здушену московським імперіялізмом колонію." Між іншим це наставлення СБУ до московських політичних та духових впливів на Україну пізніше просякло навіть у комуністичну партію України і нашло свій відгомін у відомому гаслі частини українських письменників комуністів під проводом М.Хвильового "Геть від Москви".

Як показують свідчення обвинувачених на процесі і, як це можна бачити з оповідань бувших членів СБУ-СУМ, рух СБУ не мав чітко визначеної політичної та соціальної побудови майбутньої Української Держави.

Типовими для всіх провідних діячів СБУ були: демократичність, широкий лібералізм, орієнтація на західну культуру. Так, наприклад, обвинувачений на процесі Г. Холодний свідчив, що серед членів СБУ всі були вороги комуністичної влади, тоталітарної системи, люди, що орієнтувалися на Захід. З більшості висловлювань провідних діячів СБУ, з літератури, яка розповсюджувалась від імені СБУ-СУМ, а також з показів на процесі, видно, що форму правління в майбутній Українській Державі, соціально-економічну структуру цієї держави мав би встановити сам народ, шляхом виявлення своєї волі нормальним демократичним шляхом. Правда, більшість членів та прихильників СБУ схилилася до республіканської форми правління /дивись свідчен-

ж, див. Політичні памфлети М.Хвильового.

ня Ніковського, Єфремова, Івченко, Заліського та інших/. Але були серед членів СВУ і прихильники гетьманату, а для першого періоду будівництва Української Держави, навіть - диктатури. Так, наприклад, М. Павлушков свідчив на процесі: "ми думали про здійснення нашої мрії - Української Народньої Республіки" і далі: "я персонально вважаю потрібним режим твердої диктатури у формі виборного гетьманату, решта товаришів була лівіша і стояла на ґрунті диктатури при УНР."

Ця толерантність і навіть певна нечіткість державно-устроєвої програми СВУ-СУМ є дуже типові. Для руху СВУ-СУМ у протилежність партійним рухам періоду визвольних змагань 1917-1921 рр., було другорядним питання форми державного устрою майбутньої України. Учасники руху СВУ-СУМ боролися не за Українську гетьманську, соціалістичну, ліберально-демократичну, а за вільну національну Соборну Українську Державу у тій державній формі, і з тою соціально-економічною структурою в якій захоче її бачити наш народ. Треба було пережити советську окупацію, безоглядне поневолення українського народу, щоб піднятися до розуміння, що форма державного устрою є другорядною справою у порівнянні з постулатом своєї власної національної влади.

Щодо соціально-економічних проблем, то СВУ мала накреслені у загальних рисах програми. Основною перебудовою розв'язання земельного питання було визнання приватної власності на землю. Земля мала належати тільки тим, хто на ній працює, великої земельної власності не передбачалось, земля передана за часів советської влади в користування селянам, повинна була б залишитися за ними. Приватну власність мали повернути також у промислі та торгівлі, але всі великі підприємства, всі шляхи комунікацій, надра, мали б залишитися в руках держави. Приватна господарська ініціатива мала б заохочуватися. У господарстві мала б грати велику роль кооперація.

Щодо релігійних справ, Єфремов казав, що релігія є особистою справою кожного, але СВУ вважала за доцільне забезпечити домінуюче становище Української Церкви.

4. Виникнення СВУ-СУМ, система організації та методика руху.

В умовах тоталітаристичної, терористичної комуністичної системи не було можливості будьякої легальної діяльності для опозиційних владі елементів. Розгалужений поліцейський советський апарат з десятками тисяч таємних співробітників /так званих сексотів/ виключав також можливість будьякої стисло оформленої, підпільної організації. Рух СВУ-СУМ був скоріше рухом ідеологічним, ніж структурально оформленим.

Початки виникнення руху пов'язані з так званим Братством Українських Державників /БУД/. Так на суді С.Єфремов свідчив, що в 1919 році, з огляду на непевне становище Української Держави, засновано було у Києві БУД. БУД мало прихильників майже по всіх більших містах України, воно було пов'язане з різними повстанськими загонами, які діяли у перші роки існування советської влади на терені України. У зв'язку з новою економічною політикою і певними поступками советської влади у національному питанні, діяльність БУД зменшилась. Певна кількість прихильників БУД перейшла на рейки легальної праці і відійшла від братства. Як свідчить Єфремов, тоді виникло питання про заснування широкого ідеологічного руху в інших формах: "Коли вже збройна боротьба поміж урядом УНР і радянською владою власне закінчилася, коли БУД власне вже розпався, то у мене й людей, які стояли близько мене, склалося таке питання,

чи треба цілком складати зброю у боротьбі за незалежну Україну, чи боротьба може бути".

Впродовж 1924-25 років тривала підготовча праця щодо створення нового визвольного руху. Треба думати, що у цей період Сергій Єфремов і низка інших осіб, що беззастережно стояли на позиціях боротьби з комунізмом і відкидали будьякий компроміс з советською владою, обмінювались думками про основні засади та форми майбутнього руху опору. Про це свідчать спомины деяких українських громадських і політичних діячів на еміграції, як наприклад, Ващенко, Доленка, та покази низки бувших членів СВУ. Дмитро Соловей у своїй праці "Голгота України", на основі слів діяча так званої "Мужичої партії" п.Ортодокса, твердить, що у квітні 1926р. у м.Харкові, на Сумівській вул. 33, відбулася нарада Ортодокса та Щербаненка з С.О.Єфремовим на якій обговорювалися справи створення центру СВУ. Безсумнівним є, що дуже близькі до ідеології майбутньої СВУ групи були у Харкові, Полтаві, Чернігові, Одесі, Житомирі, Вінниці, Дніпропетровську, Миколаєві. /Архів СВУ/.

У червні 1925 року відбулися організаційні збори СВУ у місті Києві за участю С.Єфремова, В.Чехівського, В.Дурдуківського, Й.Гермайзе, А.Ніковського, О.Гребенецького, Л.Старицької-Черняхівської. На цьому засіданні були поділені функції між окремими особами так: С.Єфремов - голова, В.Чехівський - заступник голови, В.Дурдуківський - скарбник.

Й.Гермайзе і, як можна думати, пізніше О.Черняхівському, Г.Іваниці, Г.Холодному, В.Удовенку, А.Болзовичу доручено було працю серед студентства та організацію гуртків СВУ у вищих учбових закладах /ВУЗ-ах/.

С.Єфремов, за допомогою низки працівників ВУАН, мав створити мережу СВУ в різних закладах ВУАН та по інших наукових установах. В.Дурдуківському, а пізніше М.Павлушкову, Б.Матусевському, Д.Кохті та Ю.Виноградову, було доручено працювати серед шкільної молоді. А.Ніковський та Л.Старицька-Черняхівська, а пізніше М.Івченко, К.Шило, мали працювати серед письменників, артистів, закладати мережу СВУ в радянських видавництвах. В.Чехівському було доручено підтримувати зв'язки з Українською Автокефальною Православною Церквою /УАПЦ/.

Організаційною формою в першому періоді діяльності СВУ, було прийнято форму глибоко законспірованих п'яток в різних установах, організаціях, вищих школах. Далі ці п'ятки творились по містах, містечках і селах всієї України. Члени п'яток, згідно задуму, не мали б мати зв'язку між собою і знали лише керівника п'ятки. Керівник п'ятки мав знати лише того члена СВУ з іншої п'ятки, який притяг його до СВУ і утримував зв'язки лише з ним.

На жаль, дотримати на практиці таку суворо законспіровану систему не пощастило. Вже через деякий час після заснування СВУ деякі п'ятки перетворилися в своєрідні організаційні центри, до яких збігалися відомості не лише про п'ять членів своєї п'ятки, а й про низку інших п'яток. У 1927 році СВУ поступово переходить на гурткову систему праці, починають оформлюватись губерніяльні та повітові клітини керівництва руху.

Про цю зміну організаційної форми СВУ є вказівки у свідченнях М.Павлушкова:

Прокурор: "Чи був СУМ складовою частиною СВУ?"

Павлушков: "СУМ мав ту ж структуру, як і СВУ, і БУД спочатку, а саме п'яторки. Восени 1927 року відбулася загальна реформа і ці організації перейшли на гурткову систему, і СУМ

теж."

Перехід на гурткову організаційну форму був, безумовно, помилкою проводу СВУ-СУМ. В умовах советської влади найдочільнішою методою дії підпільного руху була прийнята на початках організації метода руху без чітко оформленої організаційної структури. В 1927 році на ґрунті цієї організаційної перебудови руху, виникла опозиція в лавах СВУ-СУМ і певна частина членів СВУ-СУМ розірвала зв'язки з проводом руху, не погоджуючись на зменшення конспірації. Цей розрив не був розривом ідеологічним, а лише організаційним /дивись Архів СВУ. Свідчення проф. Плюща/. Зрозуміло, що не центральний провід СВУ, ні поліційні органи советської влади /ГПУ, а пізніше НКВД-МВБ/ не могли знати, як розвивалася праця тієї частини СВУ-СУМ, яка затримала старі організаційні форми суворо законспірованих, не пов'язаних між собою п'яток. Мало можемо сказати про їх роботу і ми. Є лише окремі дані, що ця частина членів СВУ-СУМ і після розгрому СВУ- у 1930 році продовжувала свою працю, про що ми будемо писати нижче.

Значно вдалішою методою праці СВУ слід визнати індивідуальну працю окремих членів СВУ-СУМ та прихильників цього руху у різних легальних організаціях та установах. Ця метода полягала в тому, що член СВУ чи СУМ-у, дотримуючись загальних ідеологічних настанов руху, працював в якійбудь установі, кооперативному закладі, видавництві, професійній організації, літературному, драматичному чи навіть спортовому гуртку, школі, і дуже обережно скеровував працю такого гуртка, установи чи організації на ідеологічні позиції СВУ. У таких випадках часто не було створювано жадних організаційних форм руху.

Так організаційна праця провадилась, наприклад, в низці советських середніх шкіл, у вищих навчальних закладах, серед писменників, кооператорів, селянства та робітництва. Професор Холодний, директор школи ім.Коцюбинського в Чернігові, говорив на суді, що школа його була зовнішньо радянською, але діти в ній виховувались в націоналістичному дусі. У Літературному гурткові Київському медичному інституту провадилась явно націоналістична пропаганда одним з членів СВУ без того, щоб там було створено серед членів того гуртка оформлену клітину СВУ. Вже на еміграції, автором цих рядків учениця однієї з шкіл Києва розповідала, як в 1929-30 рр. учителі зручно провадили націоналістичну пропаганду серед учнів їх школи. Проф. Бойко у своїх спогадах подав дуже цікавий матеріал про подібну працю.

Таких прикладів індивідуальної праці членів СВУ-СУМ можна було б навести багато.

Тими чи іншими методами пропаганди ідей СВУ /індивідуальна пропаганда, через п'ятки та гуртки/ було охоплено сотки середніх шкіл та десятки вищих учбових закладів на Україні.

Так, лише на основі свідчень на процесі та за матеріалами зібраними автором, гуртки СВУ-СУМ було організовані в Медичному, Сільсько-господарському, Політехнічному, Зоотехнічному, Кооперативному інститутах міста Києва, в Інститутах Народної Освіти /УНО/ в Києві, Харкові, Одесі, Дніпропетровську, Ніжені, Вінниці, в Українській агрономічній школі в станиці Полтавській на Кубані, у Березніговацькій агрономічній школі, в Українському індустріальному технікумі в Херсоні і в десятках інших учбових закладів.

В інших середніх школах та вищих учбових закладах існували гуртки для вивчення історії України, літературні, драматичні і інші гуртки з явно виявленою національною концепцією, що працею їх керували члени СВУ-СУМ. Більша частина членів

цих гуртків навіть і не знала, що СБУ існує, що ідеї, які розповсюджуються між членами їх гуртків і за які вони готові боротися, - є ідеями СБУ. Дивись, наприклад, спомини Ю.Бойко, які ми приводили вище.

Така ідеологічна праця також дуже успішно провадилась серед наукових, педагогічних, літературних та мистецьких кіл.

Власне, всі без винятку наукові установи України і, в першу чергу, Українська Академія Наук /УАН/ були охоплені впливами членів СБУ та прихильників її ідей. Плідна, просякнена національною ідеологією, праця різних інститутів, комісій та секцій УАН була наслідком наполегливої діяльності членів СБУ та прихильників її ідеології. Так, наприклад, за даними "Систематичного каталогу видань Всеукраїнської Академії Наук за 1918-1929рр." було видано 888 наукових видань, в яких взяло участь більше 1800 учених. Під редакцією С.Єфремова видано 6 томів російсько-українського словника, 20 томів термінологічного словника. Дорібок катедри М.Грушевського складав 68 томів наукових праць. Ця обставина настільки кидалася в очі, що заступник прокурора Найвищого Суду УССР Ахматов у своїй промові на процесі СБУ зазначив, що СБУ перетворила Академію Наук на вогнище націоналістичної акції.

Щоб виховувати молодих учених у національному дусі було zorganizовано напівлегальне товариство під назвою "Молода Академія", а старші вчені були об'єднані навколо "Української громади", про що свідчить у своїх спогадах член Громади, відомий науковий діяч професор Петро Курінний. У ці роки з УАН та інших наукових установ України вийшли тисячі найцінніших праць з усіх ділянок української науки.

Надзвичайно велику увагу приділяла СБУ видавничій справі. Діячі СБУ розуміли дуже добре, що через друковане слово найзручніше провадити відповідну національно-освітню та ідеологічну працю. Першочерговим завданням було охопити своїм впливом видання підручників для нижчих та вищих шкіл. Не зважаючи на советську цензуру, у ці роки щастило видавати десятки підручників, просякнених національною ідеологією, що правдиво висвітлювали минуле України і підкреслювали скерованість українських визвольних змагань на боротьбу з Москвою. Ці підручники відповідно впливали на десятки тисяч учнів. Чинники советської влади лише значно пізніше зрозуміли ідеологічне спрямування цих видань і майже всі ці видання після розгрому СБУ, були вилучені з користування і знищені.

Спеціальна увага була приділена пропаганді ідеологічних настанов СБУ через красне письменство. СБУ пощастило охопити своїм впливом найбільші видавничі організації України, як "Книгоспілку", "Слово", "Рух", "Сяйво". Досить значні впливи мала СБУ і в Державному Видавництві України /ДВУ/. Перед видавництвами та письменниками були поставлені такі завдання:

а/ підкреслювати значення національної проблеми, романтизувати українську визвольну боротьбу;

б/ критикувати і розкривати дійсний зміст так званого будівництва соціалізму на Україні, підкреслювати негативні риси комунізму, виставляти у негативному чи смішному вигляді провідників комунізму;

в/ підкреслювати деморалізацію і розклад у громадському і родинному житті, що їх викликає комунізм;

г/ осміювати советський побут і викривати його недоліки;

г/ зменшувати роль пролетаріату та колективу у політичному, громадському та господарському житті, підкреслювати зна-

чення одиниці та її вільного духового розвитку;

д/розкривати господарську безладність советської системи і її колоніальний характер.

Пропаганда цих гасел падала на добрий ґрунт. Більшість українських письменників ставилась негативно до советської влади і так званої "пролетарської советської культури". Так, наприклад, письменник М.Івченко на процесі свідчить, що "советська влада і цілий комуністичний устрій є дикою силою, що руйнує культуру і створює неможливі умови для вільної творчості." Ю.Яновський у своєму творі "Майстер корабля" пише: "В мене одна наречена... наречена для якої я жив ціле життя, їй присвятив сталеву шпагу і за неї підставляю під мечі важкий щит, культура нації зовуть її." У своєму другому творі "Чотири шаблі" він показує повстанців, які борються не за "землю і волю", а за честь своєї країни.

Ідеалізацію минулого України, підкреслення ворожості українського народу до різних соціалістичних експериментів і, зокрема, до російського імперіалізму можна бачити в низці інших творів українських письменників, які ідеологічно належали до СВУ, або знаходились під впливами останнього, як, наприклад, Григорій Косинка, М.Драй-Хмара, В.Підмогильний та інші. Звичайно, що пропаганда ідей СВУ не могла провадитись відверто. Письменникам приходилось постійно користуватися езопівською мовою, робити вигляд, що ніби вони стоять на советській платформі. Прикладом такої творчості може бути оповідання "Смерть" П.Антоненка-Давидовича, де автор виставляє національно знищеного українця, перекінчика комуніста Горбенка, або твір Валер'яна Підмогильного "Місто", де останній описує соціалістичне місто, як вогнище експлуатації селянства, як щось чуже і вороже українському народові.

Велике значення надавала СВУ справі пропаганди найкращих ~~творів~~ європейської та світової літератури, як також класиків української літератури серед української громадськості. Під впливом членів СВУ, низка видавництв видала в ці роки переклади на українську мову творів Шекспіра, Шіллера, Гете, Байрона, Бальзака, Золя, Гауптмана, Ібсена, Гамсуна, Кіплінга, Келлера, Кляйста, Лондона, Зудермана, Меріме, Льюїсфелло та інших. Були видані повні або майже повні збірки творів Котляревського, Гулак-Артемівського, Квітки-Основ'яненка, Гребінки, П.Куліша, О.Стороженка, Нечуй-Левицького, П.Мирного, Щоголіва, Кропивницького, Карпенка-Карого, М.Старицького, Федьковича, І.Франка, Лесі Українки, Ольги Кобилянської, Стефаника, Черемшини, Мартовича, Коцюбинського, Олеса, Винниченка, Чернявського, Тесленка, Грінченка, Пчілки і ін. При чому твори багатьох письменників перевидавались кількакратно.

Через педагогічну групу СВУ провадилась завзята боротьба за українізацію навчальних закладів. У цьому напрямку теж почастило домогтись певних успіхів. Так, наприклад, в 1929 році у 28,9% інститутів, 36% технікумів, 60,4% робітфаків, 59,1% професійних шкіл - навчальною мовою була українська. Коли порівняти ці цифри з станом в 1939 році, коли з 30 харківських високих шкіл українську мову при викладанні вживали частково лише в чотирьох високих школах, можемо зрозуміти повище досягнення.

Надзвичайно велику роль в справі пропаганди ідей СВУ, тобто ідей національного визволення, гуманізму та взагалі розповсюдження ідеалістичного світогляду, відіграла Українська Автокефальна Православна Церква. УАПЦ повстала в 1921 році в

наслідок релігійного піднесення українського народу. На першому Всеукраїнському Православному Церковному Соборі було стверджено автокефалію Української Церкви, а протоієрея Василя Липківського було обрано і висвячено на Митрополита Київського і всієї України.

Після Собору почалась розбудова УАПЦ. Вже за два роки її існування на Україні було 26 єпископів, 2500 священників та діаконів і до 2000 українських парафій. У церковний рух активно включилися численні групи української інтелігенції. У складі священства УАПЦ було багато високоосвічених людей, у братствах та сестрицтвах при парафіях, у церковних хорах та різних харитативних організаціях брали активну участь студенти, вчителі та наукові працівники.

Як пише діяч УАПЦ М.Явдась: "Були це люди насамперед глибоко релігійні і національно свідомі. Здійснення релігійних і національних ідеалів вони вбачали в релігійно-моральному піднесенні свого народу, протиставляючи марксистській ідеології і комуністичній моралі науку і мораль християнську." Українські єпископи та священники виїздили на села і проводили там велику національно-освідомлюючу роботу. Надзвичайну роль в українському національному і церковному русі відіграв Митрополит Василь Липківський, який був настільки популярний на Україні, що на нього дивилися не лише як на представника вищої церковної влади, але як на людину, що стоїть на чолі українського національного руху /дивись свідчення К.Товкача на процесі СВУ/. Він був людиною безмежно відданою українській національній ідеї та Українській Церкві. Про нього пише протоієрей М. Явдась так: "Але з усіх тих особливо дивний і в слові і в ділі був Митрополит Василь Липківський. Наука Христова, що сходила з його уст просвіщала всю Україну, надхнене Слово Боже запалювало мільйони людських сердець, а його життя сповнене самовідданою, широю працею та невимовних страждань, стало невичерпним джерелом доброї науки і дороговказом для нащадків наших на многії століття." Проповіді його, які виголошувалися іноді до тисячної аудиторії, можуть служити зразком національного героїзму та високої духовної культури.

Провідні діячі СВУ дуже добре розуміли велику роль української національної Церкви в боротьбі з розкладаючими впливами комуністичної пропаганди та в справі зберігання української духовності. Крім того Українська Національна Церква була єдиною навіплегальною можливістю об'єднувати людей, що не поділяли комуністичної ідеології. Християнський світогляд вже по своїй суті був світоглядом цілком протилежним офіційній марксистській ідеології. Організовані церковні громади були натуральними осередками боротьби з безбожництвом, потопанням християнської етики та людської особистості. Українська Національна Церква крім того була захисником українських національних традицій.

У 1924 році почалась велика нагінка на УАПЦ, у серпні 1924 року ГПУ заборонило виїзди Митрополита з Києва, заборонило збори Всеукраїнської Церковної Ради, а в другій половині 1925 року було заарештовано Митрополита Василя Липківського.

Вже на перших кроках розвитку СВУ було створено міцну церковну групу на чолі з відомим політичним, громадським та церковним діячем Володимиром Чехівським. Ця група, як і вза-

галі члени СВУ та СУМ-у, відігравала велику роль в діяльності УАПЦ, зкріплюючи силу церковного руху. У Києві було організовано спеціальну комісію для перекладів релігійних книг на українську мову, в якій брали участь члени УАН.

/Авторові цих рядків довелося брати участь у розвитку церковного життя в Чернігові, де український національний церковний рух дуже скоро захопив під свої впливи не лише українську інтелігенцію, але й широкі маси селянства та робітництва. За допомогою Української Церкви провадилася національна праця на селах./

Велику роль в справі пропаганди ідей СВУ, в справі національного виховання та освідомлення селянських мас відігравав кооперативний рух на селі.

На охоплення кооперацією населення СВУ звертало спеціальну увагу. Слід підкреслити, що в роки нової економічної політики кооперативний рух був дуже розповсюдженим і користувався певною свободою. У 1928 році "Вукопспілка" об'єднувала 40 райсоюзів з 9636 кооперативами, в яких було 2.333.000 членів. "Сільській Господарь" об'єднував 22116 кооперативів з 2.947.000 членів, в "Українбанку" було 17 союзів і 5800 кооперативів. Крім того ще існували: Промислова кооперація, Пасічний союз, Бурякосюз, кооперативне видавниче об'єднання "Книгоспілка" та інші. Впливи комуністів у кооперації у той час були незначні, навпаки, у центрах і особливо на периферії були великі впливи національно свідомих елементів, членів СВУ або прихильників її ідеології. Низові кооперативи були тісно пов'язані з селянами і працівники кооперації мали можливість пропагувати ідеї СВУ-СУМ на селі. Кооперація також підтримувала розвиток приватного сільського господарства, підносила його культуру, інакше кажучи, створювала передумови для економічної політичної і національно-громадської активізації українського селянства.

Другим руслом, яким провадилися ідеї СВУ на селі, була школа. Школа на селі була не лише активним українізуєчим чинником, але і чинником національно-освідомлюєчим. Слід відмітити, що шкільна мережа в ті роки значно виросла. Так у 1928 році було на Україні 17488 чотирирічок і 2545 семирічок. На селах всі школи були українізовані, у них працювало понад 50.000 вчителів. Проконтролювати характер виховання учнів на селі чинниками советської влади було значно важче, ніж по містах. Цим широко користувалися члени СВУ-СУМ та прихильники цього руху, проводячи в сільських школах систематичну національно-освідомлюєчу працю. Одночасно на селі провадилася широка агітація, щоб селянська молодь ставала свідомішою, по своїй психології та вихованню лишалася приватновласницькою з антикомуністичним наставленням, йшла до вищої школи. Члени СВУ-СУМ-у робили все можливе, аби забезпечити просякнення селянської молоді в вищу школу, а потім допомогти їй "гризти граніт науки". Ця акція мала повний успіх. Вже в роках 1924-1927 вищі навчальні заклади опановуються молоддю з села, на місце російської мови приходить мова українська.

Советська дійсність допомагає поширенню ідеології СВУ серед цього шару молоді. Селянська молодь, попадаючи до вузів та технікумів у великі міста, дуже швидко переконується в антинародній, зокрема протиселянській, настанові советської влади.

Значно важче було провадити працю серед робітництва, бо

воно було більш зрусифікованим, подруге, в ті часи мало ще деякі сентименти до советської влади, яка тоді ще наголошувала "провідну роль" робітництва в будові советської держави і давало робітникам певні привілеї.

Дуже складною справою була організація руху СВУ серед війська. Настрої у війську суворо контролювалися комуністичною партією та органами советської влади. На комуністичну пропаганду у військових частинах було звернено спеціальну увагу. Советська влада робила все можливе, щоб в армії на українській національній території була достатня кількість чужинецького елементу. Так, наприклад, за даними Центрального Статистичного Управління в 1925 році в українських територіальних частинах було лише 42.5% українців, тобто вони творили в місцевій армії меншість, /це після "українізації" армії в 1923 році!/. У 1926 році було видано таємний наказ, в якому говорилося, що національно свідомі українці не можуть займати посад вище командира полку /проф. Роберт Паклен "Біла книга", Видавництво "Український Політик"/. Не дивлячись на складність і небезпечність праці у війську СВУ всеж почастило розбудувати декілька осередків у військових частинах. Так, наприклад, члени СВУ-СУМ були у Школі Червоних Старшин в Харкові, у гарнізонах Києва, Вінниці, Полтави, Чернігова, і навіть у Школі Старшин ВЦІК, у Кремлі.

5. Спілка Української Молоді

Спілка Української Молоді була складовою частиною СВУ, але остільки методи її праці дещо відрізнялися від метод праці СВУ, слід зупинитися трохи докладніше на деяких засадах та діяльності цієї організації. Організаційно СУМ оформився раніш, ніж СВУ.

Як пише Я. Деремєнда /"Від ТЕЗ-у до СУМ-у, "Авангард" за рік 1953-54/, СУМ виник з потрійної ініціативи: голови БУД-у С. Єфремова, В. Дурдуківського і М. Павлушкова. В наслідок їхніх спільних розмов у них виникла вже цілком певна думка, що треба утворити організацію молоді, яка б об'єднала в собі всі ті елементи української націоналістичної молоді, яка встигла скласти в собі тверді політичні переконання".

Першими членами СУМ-у були: Микола Павлушков, Борис Матушевський, Біодор Бобир, Юрко Виноградов, Федір Дурдуківський, Леонід Денисенко, Василь Матушевський, Данило Кохта. До них у короткому часі приєдналось багато студентів з Київського Інституту Народної Освіти, Київських Медичного, Політехнічного та Кооперативного інститутів.

З опублікованих вже в пресі відомостей ми знаємо про десяток осіб провідного активу СУМ-у це: Дубровський, Солодовський, Нечитайло, Слободяник, Дивнич, Кокот, Керінний, Зеров, Шемет, Сакидон. Коли вважати, що кожен з членів проводу СУМ-у мав свої п'ятки, то можна собі уявити, приблизно, поширення цілої організації. Слід урахувати, що органи слідства розкрили лише деяку частину учасників СУМ-у, дійсна ж кількість організованих, пов'язаних з центральним проводом, сумівців нараховувалась в останні роки існування СУМ-у - сотнями, а кількість її прихильників - тисячами.

С. Підгайний пише в книзі "Українська інтелігенція на Соловках"/: "Павлушков старанно добирав своїх однодумців, вишукував передусім серед виходців з села... ідея СУМ-у,

як організації, що мала скупити навколо себе всю антибільшовицьку молодь в протидію комсомолу була для цієї категорії молоді, звичайно, не тільки близька, але й була ідеєю нормального шляху боротьби за Незалежну Україну."

Ідеологічні настанови СУМ-у були такі самі, як і в СВУ. Перший пункт статуту говорив, що СУМ - це вільне співтоваришення молоді української національності, яка визнає і схвалює програму спілки і погоджується нести працю в організації. У статуті підзначалося також, що СУМ є бойовою конспіративною організацією. До СУМ-у приймали нових членів лише за рекомендацією двох сумівців, після попереднього спостереження кандидата.

У перший період свого існування, СУМ працював за методом п'яток. Центральна /перша/ п'ятка виконувала обов'язки провладу організації. Принципово вважалося, що провід має бути виборний. "Однак тимчасово скільки ми були на фронті, не можна було дозволити на демократію виборності", свідчив Павлушков на процесі, "і тому постановили, що перший зосередок, тимчасово до зміни загального становища, буде незмінно за Центральне Бюро".

Фонди СУМ-у складалися з десятивідсоткового відрахування з заробітку кожного члена. Зібрані кошти витрачались на друкування літератури, поїздки та інші організаційні потреби.

Основним завданням СУМ-у була підготовка кадрів для повалення советської влади та організації нової української національної влади. Як і СВУ, СУМ провадив також національно-освідомлючу та виховну працю.

Але СУМ, як організація молоді, не могла обмежитися лише пасивним спротивом советській владі. Вже в перші роки існування у надрах військового вишколу, застосування диверсій і навіть терору проти советської влади.

Як свідчили на процесі Павлушков та Матушевський, СУМ робив спроби розкидати листівки і на процесі було подано два такі випадки: один раз в Софіївському Соборі, під час пахати по Симону Петлюрі, другий - в Київському ІНО. Фактично таких випадків розповсюдження прокламацій було значно більше. Так, наприклад, В.Ост у праці "Репатріація" /Німеччина 1945-46/, пише: "Одного літнього ранку 1927 року по багатьох сусідніх селах знайшли люди розкидані летючки. Вони були підкинуті до міліції, сілради, до школи. Написані чисто хемічним олівцем. Селяни, що знайшли ті прокламації збирали гурти людей і зачитували їх вголос. Там було написано: "Народе український! Нас обдурено! Наші батьки, брати і сестри боролись за землю і волю для українського народу та насправді цього немає... берімося за зброю, гонімо більшовиків з нашої землі...".

У Березніговатській агрономічній школі було розкрито СУМ. Школу зачинено, студентів і викладачів в'язано.

Про розкидання прокламацій членами СУМ-у свідчать також інші бувші члени СУМ-у на еміграції /Архів матеріалів Головної Управи СВУ на чужині/.

Ще більш активно провадилося розповсюдження нелегальної літератури, передруків з Літературно-Наукового Вісника та інших еміграційних видань, збірник віршів О.Олеса, брошура М.Міхновського "Самостійна Україна" тощо. На суді про це свідчили Павлушков та Матушевський:

"Прокурор Михайлик: - А Ви пам'ятаєте Ваші зізнання, що в 26 році Матушевський Вам передав листівку, що зверталася до

селян за підписом СВУ?

Павлушков: - Це було, але я не вважав це за масове явище. Взагалі в нас було чимало літератури.

Михайлик: - Яка передруковувалась і розпогсуджувалась?

Павлушков: - Так."

На запит прокурора Михайлика до Матушевського, яку саме літературу було розпогсуджено, Матушевський свідчив: "Різні вірші, що ходили по руках, статтю Донцова з Літературно-Наукового Вісника.

Менш виясненим є питання щодо настанови СВУ-СУМ до терору. Як свідчили на процесі Павлушков та Матушевський, у членів СУМ-у не було сумнівів щодо потреби терору видатних агентів советської окупаційної влади. Так, наприклад, на запитання прокурора на процесі СВУ-СУМ М.Павлушков не вагаючись відповідав: "Кожний терористичний акт направлений проти радянської влади ми вітали."

Так само на запитання прокурора Михайлика, "Для Вас немає сумніву, що Ви схвалювали позицію про терор?" Матушевський відповів - "нема".

С.Бфремов напакі, як про це свідчив Павлушков, був принципово проти терору і мабуть його впливи та впливи інших членів СВУ були причиною того, що терористичних актів до часу колективізації члени СУМ-у не здійснювали. Лише після безоглядної, жорстокої ліквідації советською владою частини членів СВУ-СУМ, після розстрілу без суду і слідства тисяч українців та терористичного проведення колективізації, члени СВУ та СУМ-у почали застосовувати терор проти окремих, найбільш жорстоких, виконавців советських заряджень, але це було пізніше.

Військова підготовка велась з метою, щоб на випадок повстання бути здібними до активної збройної дії. Було три основних варіанти участі СУМ-у у повстанні. Перший варіант передбачав, що СУМ має вступити у відповідний момент у повному своєму складі, як сотня або батальйон спеціального призначення. Другий варіант був такий, що члени СУМ-у віллються в регулярні військові частини, як політкоми або керівники тих частин. Третій - передбачав, що члени СУМ-у заініціюють створення боєвих загонів у вузах, студентами яких вони є.

Впливами СУМ-у були охоплені десятки вищих, сотки середніх і педагогічних шкіл України.

6. Розкриття СВУ-СУМ та процес над діячами цих організацій.

Поширення діяльності СВУ-СУМ майже на всю Україну не могло не притягнути уваги советського апарату до праці цих організацій. Вже в 1928 році з'являються перші ознаки того, що за діяльністю СВУ-СУМ встановлено нагляд з боку органів ГПУ. Органи советської таємної поліції та керівництво комуністичної партії починають вживати всіх заходів, аби просунути в рух СВУ своїх агентів. Для ГПУ це було нелегким завданням, поки рух СВУ-СУМ будувався на принципі п'яток, був організаційно оформлений слабо і носив більш ідеологічний, ніж політично-організований характер.

З переходом СВУ-СУМ на гурткову системи, з поширенням їх членства - просякання агентури ГПУ в рух облеглося.

Як широко просяк рух СВУ-СУМ большевицькою агентурою - сказати важко. У розпорядженні автора є лише декілька прикладів цієї агентурної роботи. М. Приходько у своїх спогадах, під

наголовком "З камери смертників" /"Свобода" ч.133 за 9.6. 1951 року/ пише: "Року 1929 був заарештований Дмитро Борзяк, як ніби керівник пресового відділу СБУ. Довгі місяці перебував він у в'язниці, під тортурами від нього вимагали фальшивих свідчень на академіка Єфремова, у якого Борзяк бував кілька разів, та на інших представників української еліти."

Д.Соловей у своїй монографії "Голгота України" /Видання "Українського Голосу", Вінніпег, 1953 року/, повідомляє, що мешканець Решетилівського району, Григорій Макарович, розповідав, що влітку 1931 року його було завербовано до СБУ. За твердженням Д.Соловєя, - це було провокацією ГПУ. Він же повідомляє ще про інші випадки таких провокацій з боку ГПУ.

Василь Михальчук з Волині, що був втік спочатку з Польщі до УССР, а потім відтіль повернувся до Чехословаччини, у своїй публічній заяві повідомляв, що ГПУ примушувало його розповсюджувати між студентами - українцями відозви, видруковані ГПУ, але нібито від СБУ /Ярослав Кутько "Кутько "Пекельна машина в Роттердамі", "Народня воля" ч.39 за 2 жовтня 1952 року/.

Вже на весні 1929 року відбуваються масові арешти по всій Україні. Впродовж 1929 року провадиться слідство у справі СБУ-СУМ. Від 9.березня по 19.квітня 1930 року Найвищий Суд УССР розглядає справу 45 членів СБУ. Судовий процес відбувався у великій залі Державної Опери в Харкові. Советська влада вжила всіх заходів, щоб використати цей процес для політичної агітації.

За задумом вищих советських чинників, цей процес мусів би скомпромітувати український визвольний рух, виставити його діячів, як "реставраторів поміщицько-капіталістичної системи, чужоземних агентів та шпигунів", побічно було ще на меті скомпромітувати діяльність українських національних урядів років 1917-1921.

Хід самого процесу транслювали через радіо, залю переповнювали представники комуністичних осередків, активісти заводів та установ. На процес пускали за окремими перепустками, будинок опери був оточений частинами ГПУ. У фойє й коридорах театру було влаштовано виставку різних документів, що мали б компромітувати українські визвольні змагання.

Склад суду був ретельно підібраний Політбюром ЦК КП/б/У і, на внесок народнього Комісара Юстиції Порайка, був затверджений спеціальною ухвалою ВУЦІК. Склад суду був подуманий так, щоб українських "контрреволюціонерів", "шпигунів", "зрадників" та "інтервентів" судили українські "революціонери", "українські комуністи". Головою суду було призначено колишнього члена української партії есерів комуніста Анто́на Приходька, членами суду: Гаврила Одинця /бувшого члена української партії есерів /УНР/, колишнього активного діяча уряду Української Народньої Республіки, члена ЦК "незалежних селян"/, Коробенка - робітника Київського Арсеналу /що був осередком комуністичного руху в Києві ще за часів УНР/, проф.Соколянського - делегата Науковотехнічної секції Всеукраїнської ради Професійних Спілок /ВУРПС/, проф.Вовка, робітника Муху та селянку Корженкову. Не менш ретельно було підібрано державних та громадських обвинувачувачів, ними були: заступник Народнього комісара юстиції та старший помічник генерального прокурора УССР - Павло Михайлик /жид з

Галичини/, заступник прокурора найвищого суду - Ахматов /жид з походження, правдиве прізвище Ахманицький/, прокурор Народного комісаріату юстиції - Якимшин /емігрант з Галичини, прокурор Окружного суду в Києві - Бистрюков /росіянин/. Громадськими обвинувачувачами були від ВУРПС - Панас Любленко /бувший український есер, потім боротьбіст, востанне комуніст/, проф. Сільсько-господарського інституту - Соколовський і від організації Радянських письменників України - письменник Слісаренко. Громадським обвинувачувачем від УАН мусів бути також проф. математики Кравчук, але він повідомив, що не зможе брати участі в процесі, бо є важко хворий.

Оборонцями виступали члени колегії оборонців: Ратнер, Виноградський, Вількомірський, Іделевич, Обухівський, Рівлін, Юровицький, Шац, Вознесенська /всі жидівського походження/, Пухтинський, Гродзинський, Ковалівська, Потапов.

На лаві підсудних були:

1/ академік Сергій Єфремов, 53 років, визначний український вчений, історик літератури, бав участь в українському громадському житті від кінця 19 століття, бувший редактор українського щоденника "Рада", ідеолог і теоретик Української партії радикальних демократів, ідеолог та голова ЦК Української партії соціалістів - федералістів /УПСФ/, один з організаторів УАН, колишній віцепрезидент її, голова БУД та СВУ;

2/ Володимир Чехівський, 54 років, член ЦК Української партії соціал-демократів /УПСД/, колишній прем'єр уряду УНР, відомий церковний діяч;

3/ Володимир Дурдуківський, 55 років, відомий український педагог, директор Першої Української гімназії ім. Шевченка, колишній член УСФ;

4/ Йосиф Гермайзе, 37 років, проф. Київського Інституту народної освіти, колишній видатний діяч УСДРП, завідувач кабінету марксизму при УАН;

5/ Андрій Ніковський, 44 років, видатний український журналіст та письменник, колишній член ЦК УПСФ, колишній міністер закордонних справ в уряді УНР;

6/ Людмила Старицька-Черняхівська, 60 років, відома письменниця і перекладачка, активна українська громадська діячка ще за дореволюційного часу, колишній член УПСФ;

7/ Олександр Черняхівський, 60 років, проф. гістології Київського медичного інституту, визначний український науковий і громадський діяч, член УПСФ;

8/ Микола Павлушков, 26 років, студент Київського ІНО, один з організаторів ТЕЗ-у та СУМ-у, голова СУМ-у;

9/ Борис Матушевський, 22 років, студент Київського ІНО, один з організаторів та провідників СУМ-у;

10/ Володимир Удовенко, 49 років, проф. гігієни Київського медичного інституту, видатний вчений та громадський діяч, науковий співробітник УАН;

11/ Михайло Слабченко, 47 років, академік, проф. Одеського ІНО, видатний український вчений, колишній член УСДП;

12/ Олександр Гребенецький, 55 років, відомий педагог, співробітник УАН, колишній член УПСФ;

13/ Всеволод Ганцов, 37 років, відомий український філолог, співробітник УАН, колишній член УПСФ;

14/ Василь Дога, 44 років, проф. Київського ІНО, науковий співробітник УАН, колишній член УСДП;

15/ Григорій Іваниця, 38 років, відомий український філолог, проф. Київського ІНО, науковий співробітник УАН, автор багатьох підручників, колишній член УСПД;

16/ Григорій Голоскевич, 45 років, відомий український мовознавець, редактор словника української живої мови, науковий співробітник УАН, колишній член Центральної Ради, колишній член УПСФ;

17/ Константин Шило, 53 років, завідувач редакторського відділу Держвидавву, науковий співробітник УАН, колишній член УСДП;

18/ Григорій Холодний, 44 років, керівник Інституту Української наукової мови /УІНМ/ УАН, проф. Київського ІНО, колишній член УПСФ;

19/ Михайло Івченко, 47 років, видатний письменник, керівник письменницької групи СВУ, колишній член УПСР;

20/ Володимир Підгаєцький, 41 років, проф. Київського медичного інституту, науковий співробітник УАН, колишній член Центральної Ради, колишній член УСДРП;

21. Володимир Щепотаєв, 50 років, проф. Полтавського ІНО, колишній член УПСФ;

22/ Валентин Отамановський, 37 років, видатний український громадський діяч, директор Вінницької філії всенародньої бібліотеки України;

23/ Микола Кудрицький, 46 років, старший асистент Київського медичного інституту, науковий співробітник УАН, колишній член УСДРП;

24/ Аркадій Барбар, 50 років, відомий український лікар-терапевт, лектор Київського медичного інституту, колишній член УСДРП;

25/ Юрій Трезвинський, 49 років, вчитель, колишній член УПСФ;

26/ Ніна Токарівська, 41 років, вчителька, колишній член УПСД;

27/ Андрій Заліський, 44 років, вчитель, колишній член УПСФ;

28/ Микола Білий, 32 років, вчитель;

29/ Любов Біднова, 48 років, вчителька;

30/ Микола Кривенюк, 59 років, відомий біолог, науковий співробітник УАН, редактор ІУНМ, колишній член УСДРП;

31/ Володимир Страшкевич, 54 років, науковий співробітник УАН, колишній член УСДРП;

32/ Вадим Шарко, 47 років, проф. математики, редактор ІУНМ;

33/ Константин Турукало, 37 років, інженер-хімік, редактор ІУНМ, колишній член Центральної Ради;

34/ Авксентій Болозович, 43 років, відомий український кооператор, лектор кооперативного інституту, колишній член УПСР;

35/ Максим Ботвинський, 50 років, відомий український кооператор, колишній член УПСР;

36/ Зиновій Маргуліс, 50 років, член колегії оборонців, науковий співробітник УАН, колишній член УПСФ;

37/ Константин Товкач, 47 років, член Полтавської колегії оборонців, колишній член УПСФ;

38/ Петро Близнюк, 49 років, кооператор;

39/ Петро Бфремов, 46 років, проф. Дніпропетровського ІНО, колишній член УПСФ;

40/ Микола Лагута, 34 років, проф. ІНО в Миколаєві, колишній член УПСР;

41/ Йосип Карпович, 43 років, викладач в школі в Чернігові, колишній член УПСР;

42/ Тарас Слабченко, 25 років, вчитель в Одесі;

43/ Кирило Панченко-Чаленко, 42 років, педагог в Одесі;

44/ Віктор Дубровський, 50 років, редактор ІУНМ, завідувач видавничого відділу Цукротресту;

45/ Микола Чехівський, 53 років, священик УАПЦ.

17 квітня 1930 року закінчився судовий процес. Суд вийшов на нараду, щоб вирішити долю підсудних. Вся Україна з напруженням чекала вироку. 19 квітня було оголошено присуд 13 обвинувачених: Сергія Бфремова, Володимира Чехівського, Дурдуківського, Гермайзе, Ніковського, Старицьку-Черняхівську, Гребенецького, Черняхівського, Ганцова, Павлушкова, Барбара, Удовенка, - було засуджено на кару смерті, яку суд визнав за можливе не застосовувати, а замінити її ув'язненням від 8 до 10 років.

Решту обвинувачених засудили на кару в'язниці від 2 до 5 років. При чому 9 обвинувачених мали умовний присуд.

Всі засуджені втратили громадські права та свої становища. Майже для всіх підсудних цей, ніби "м'який", присуд був рівнозначний з присудом смерті, але страшною, бо повільною.

З усіх суджених на процесі ми знаємо лише одного, що зберіг своє життя і живе тепер на еміграції у США; всі інші загинули по таборах, ізоляторах або по виході з них.

Але прилюдний суд 9 березня - 19 квітня був лише частиною акції знищування руху СВУ-СУМ.

По всіх містах України в'язниці наповнилися українськими інтелігентами, селянами, робітниками - і в першу чергу, українською молоддю, яку підозрівали в приналежності до СВУ та СУМ-у. Хвиля арештів тривала довгий час після процесу, більшість арештованих без суда, або присудами так званої трійки ГПУ, було заслано на довгі роки до найгірших таборів півночі. Сотні потягів везли до Сибіру та на Північ Росії найкращий цвіт України.

7. Спадокмці СВУ-СУМ.

Розгром СВУ-СУМ в роках 1929-1930, і зокрема процес над частиною провідників цього руху, не був і не міг бути розгромом ідей СВУ, а тим більш ідей визволення українського народу з-під окупації.

Перш за все, при всьому бажанні советської влади, - не зважаючи на масові арешти, які охопили не лише членів СВУ-СУМ, але й тисячі людей, які ніякими організаційними зв'язками з СВУ-СУМ-ом пов'язані не були, - виарештувати всіх членів СВУ-СУМ чи то навіть, всіх провідних діячів цих організацій таки не вдалося.

Як ми вже зазначили вище, певна частина членів СВУ-СУМ не перейшла на гурткову систему і залишилася на системі не пов'язаних між собою та з центром п'яток.

Подруге треба пам'ятати, що сила і успіх руху СВУ були не в його організаційних досягненнях - створенні мережі осередків СВУ-СУМ, а полягали в тому, що він і д е й н о охопив різноманітні прошарки української людності, починаючи від незаможних селян і робітників та кінчаючи навіть

членами КП/б/У; рух пробудив у широких масах української людності волю до спротиву.

Отже, під час ліквідації СВУ-СУМ советська влада, комуністична партія і органи ГПУ стали перед надзвичайно важкою проблемою: треба було боротися з практично невлотним ворогом. Боротьба йшла не з сотнями чи тисячами членів СВУ, яким можна було б за допомогою провокацій, довести їх участь в підпільній організації, а з усім українським народом. Масові арешти, що були проведені в 1929-30 роках, а потім продовжувались далі до 1941 року і провадяться частково і тепер, ставили і ставлять своїм завданням знищити всі підозрілі так звані "націоналістичні елементи". По містах для цих арештів часто єдиною причиною було вживання української мови. Але ж не можна було, за цією ознакою, в'ящувати все українське селянство, яке іншої мови крім української не знало. Ці масові арешти проведені ГПУ, а пізніше НКВД були власне найкращим доказом сили руху СВУ-СУМ, доказом безсилля влади боротися з протимосковським і протисовєтським настаненням людности України.

Вже негайно, після закінчення процесу СВУ-СУМ, розпочалася низка повстань в Україні. Як пише у своїх спогадах Степан Підкова: /Спілка Визволення України, збірник перший, Мюнхен 1953/: "Повстало містечко Соборівка, Гайсинського повіту, повстали села з боку Крижополя, Рудниці, Голованівська, Первомайська, і ті повстання покотились на Київщину, на Умань, Жашків. Таращу, Корсунь, Богуслав. Повстали в Сумській області Охтирські та Тростянецькі райони. На Харківщині - Богодухівський, Великобисаревський, Балаклеївський. На Дніпропетровщині - Павлоградський та інші."

Юрій Горліс-Горський згадує про повстання у серпні 1930 року декількох сел Голопристанського району на Херсонщині /Ю.Г.Г. "Аве диктатор. "Українське Видавництво", Львів 1941/.

І. Наддністрянський /в газеті "Український Прометей" ч.19 за 8.5.1952р./ повідомляє про масове повстання у Малій Тернаві, яке перекинулося на села Кучви, Фрамполя, Велика Тернавка, Тинна, Калина, Нестеровець, Зеленчі, Лисогірка, Рудкі, Смотричівка. Як пише автор, повстання тривало три дні і три ночі.

У книжці "Злочин Москви у Вінниці" /видання СУМА, Нью-Йорк, 1951/ відзначено, що в роках 1929 - 31: "...в околицях Вінниці селини забили чимало московських уповноважених...наслідком цього були масові розстріли." Ще цікавіші дані подав В.Скуйбіда /"Пам'яті невідомих, Рябченко і бунт 21 полку", "Неділя" ч.13 за 1951 рік/. Він пише, що бувший повстанець Рябченко вкупі з двома братами Зубами з села Великий Ліствен, Тупичевського району на Чернігівщині, організував повстання, яке охопило Городянський, Тупичевський та частину Сновського районів. Повстанці пов'язалися з 21 Чернігівським територіальним полком. Відділи цього полку переходять на бік повстанців. Повстанці укріпилися серед болот в урочищі Замглай. Повстання тривало коло трьох тижнів. Беручи до уваги, що на Чернігівщині була дуже сильна організація СВУ-СУМ, яка мала свої осередки у військових та територіальних частинах, не виключена можливість безпосереднього зв'язку цього повстання з СВУ. Про повстання на Кубанщині, які ініціювалися членами СВУ-СУМ повідомляє інженер Б., що проживає тепер в Австралії -Архів СВУ/. Про дію в 1930 році так званого "Вільного ко-

зацтва" повідомляє І.Кошелівець в "Енциклопедії Українознавства."

Коли відносно цих повстань немає точних вказівок, що вони були організовані з боку СВУ-СУМ /крім останнього повідомлення інженера Б./, то, наприклад, Степан Підкова у своїх вищезгаданих спогадах пише так: "За рік і наша організація, як одна з клітин СВУ, була викрита. Ніччю з 10 на 11 травня 1931 року в Харкові, на Толкачівці в "Студгородку" вив'язалась стрілянина - це боронилися викриті підпільники проти кількох сотен переодягнених під студентів агентів ГПУ." Пан Я. у своїх спогадах згадує про свою активну діяльність у лавах СУМ-у в одній з областей України під керівництвом пана І.Федька /Архів СВУ/. Інженер Ю. повідомляє про існування студенської організації СУМ-у в Києві по декількох роках після процесу. Редактор Калиник у своїх свідченнях перед комісією Керстена подав матеріали про підпільну організацію серед студентства Києва, що працювала на ідеологічній базі СВУ-СУМ.

Це лише окремі фрагменти про продовження діяльності СВУ-СУМ, які ми вважаємо можливим публікувати, але в дійсності цих спроб продовжувати працю СВУ-СУМ було значно більше.

Велика кількість членів СВУ та СУМ-у почала працювати, з мотивів конспірації, під іншими прапорами. Згадаємо лише для прикладу, що в 1931 році було розкрито діяльність Українського Національного Центру. Органи ГПУ рахували, що керівником його був президент Української Академії Наук М. Грушевський. Як повідомляє Г.Костюк /"Останні дні життя академіка Грушевського". Український збірник, Книга перша, грудень 1954, Мюнхен/, до цього центру мали б належати Микола Шрах, Павло Христюк, М.Чечель, Григорій Косак, Всеволод Голубович, Іван Лизанівський, Василь Мазуренко, Ф.Савченко, М.Жуківська, Часник, Остапенко, Коліух, Горбань та інші.

Павло Рєтишев на пленумі ЦК КП/б/У в листопаді 1933 року заявив, що Український Національний Центр об'єднував українські антибольшевицькі самостійницькі сили від організаторів УГА до боротьбістів /"Правда" від 24 листопада 1938 року/.

Чи дійсно існував УНЦ, як оформлена, широко zakresна протибольшевицька організація, - сказати тяжко. Але що спротив самостійницьких національно-спрямованих елементів не припинявся - залишається фактом. З поданих вище прізвищ принаймі дві особи стояли дуже близько до СВУ, а можливо і грали в ньому провідну роль.

У 1932 році виларештувано підпільну групу під назвою УВО /Українська Військова Організація/; до неї належали наукові працівники, командири Червоної Армії.

1938 року було викрито групу "Організація Українських Революціонерів", яку проф. Бойко вважає за відгалуження ОУН /Ю.Бойко. "Євген Коновалець і Осередньо-східні землі". На чужині 1947/.

У 1933 році, на вже згаданому вище Пленумі ЦК КП/б/У, С.Косіор повідомив про щойно тоді відкриту організацію Українських есерів /"Правда", листопад 1927 року/.

У 1934 році відбувається відома розправа з групою українських письменників та громадських діячів. 13-15 грудня 1934 року Виїздна Осія Військової Колегії Найвищого Суду СРСР розглянула в Києві справу 37 українських письменників, громадських та наукових діячів, які обвинувачувались ніби за

участь в підпільній, терористичній, націоналістичній організації. Серед них були відомі письменники: Г.Косинка, К. Буревій, О.Влизько та інші. 28 обвинувачених було розстріляно.

Ці процеси, розстріли - за вироком суду чи без всякого суду - продовжуються без кінця. Тяжко сказати, чи такі терористичні організації дійсно існували, чи вони були створені в пивницях НКВД. Також ми зовсім не збираємось стверджувати, що ці організації, коли вони існували, були інспіровані бувшими членами СБУ чи СУМ-у, хоч зв'язок окремих осіб /наприклад, з групи розстріляних 28 письменників та науковців/ з боку СБУ є безсмісним. Бажливо не це. Важливо те, що не припиняється постійна акція спротиву українського народу.

Значно важче прослідити діяльність українського визвольного руху у роках 1935-1940. Поперше, після розгрому українських національних сил в 1930-1933рр. та під час страшної ежовової терористичної акції в рр. 1937-1938, конспірація підпільної праці була настільки гостра, що найменші відомості про цю акцію не просякають за межі дуже стислого кола.

Так, наприклад, проф.Ю.Бойко оповідаючи про діяльність ОУН на Великій Україні пише: "Дія підпілля на Наддніпрянщині навіть тепер керівними кадрами ОУН була щільно захищена завісою конспірації. Всі нитки до Наддніпрянщини сходилися міцно в руках Коновальця і його смерть забрала з собою в могилу багато таємниць" /Ю.Бойко. "Євген Коновалець і Осередньо-східні землі"./

Почався період дії навіть не груп, а окремих одиниць. Для цього періоду належить нова настанова: просякати в партійний апарат на Україні та на вищі пости в советській ієрархії.

З другого боку советська влада та органи ГПУ стали на шлях цілком таємного знищення членів українського підпілля та національно-свідомих українців. В останні роки перед війною до преси не пропускається жадних відомостей про український визвольний рух, хоч арешти українських націоналістів продовжуються.

Створюється враження, що з українським визвольним рухом та українським національним опором Кремлеві, зокрема з рештками СБУ-СУМ все скінчено. Але в дійсності - це не так.

У 1937 році приходить до розгрому КП/б/У. Під керівництвом Політбюра ВКП/б/ та московського НКВД ліквідується майже весь Центральний Комітет КП/б/У, виарештовуються майже всі члени Советського уряду на Україні, майже всі секретарі обласних та міських комітетів КП/б/У, тисячі членів комуністичної партії на Україні, переважно українців за національністю. Як відомо, під час цієї чистки покінчив самогубством голова уряду УРСР Панас Любченко, той самий, що був громадським обвинувачувачем на процесі СБУ, розстріляно секретаря ЦК КП/б/У Косіора, бувшого наркома освіти Затонського і тисячі інших.

Ніхто не знає, чи не було серед цих комуністів і членів українського підпілля, членів СБУ та СУМ-у, що пішли до комуністичної партії з метою підірвати її з середини.

Ще більш типовим є те, що після вибуху другої світової війни, ще перед окупацією України німецьким військом, починається консолідація українських національно-визвольних сил. Українці роблять все можливе для того, щоб уникнути евакуа-

ції на схід, сотні тисяч українських вояків здаються в полон. У Києві, Харкові, Полтаві створюються підпільні групи, що чекають звільнення України від большевицької окупації. Незабаром після окупації України німцями відногляється діяльність українського підпільного руху, зокрема діяльність бувших членів СВУ-СУМ, навіязуються зв'язки з українськими політичними організаціями Західної України та еміграції, у першу чергу з рухом ОУН. Але головне, що на теренах залишених большевиками вся українська людність у містах і селах спонтанно включається в українське громадське, культурне і господарське життя. Українська інтелігенція перебирає ініціативу в справі створення місцевого самоуправління, в справі відродження української культури; широкі робітничі та селянські маси, за власною ініціативою, відновлюють зруйноване большевиками господарство, відбудовують фабрики та заводи.

У Львові проголошується відновлення української державності, в Києві створюється Всеукраїнська Національна Рада. Все це було можливим лише тому, що український народ розглядав советську владу, як владу чужу, окупаційну, а німецьке військо як таке, що сприятиме відновленню Самостійної Української Держави.

У дальшому перебігові подій, коли виявилось справжнє обличчя гітлерівського окупанта, український народ починає боротьбу на два фронти: з большевиками з одного боку і гітлерівською окупаційною владою - з другого. Повстає протинімецьке українське підпілля, в якому активну участь беруть колишні члени та прихильники СВУ-СУМ.

Виникає Українська Повстанська Армія /УПА/, що на протязі років героїчно боролася з німецьким окупантом, а потім з советським колосом. У 1943 році організується Українська Головна Визвольна Рада, як підпільний уряд України.

Так ідеї СВУ, ідеї українського національного визволення, не зважаючи на терор, страшну денационалізаційну політику Кремля, фізичне знищення мільйонів українського народу через роки десятиріччя, - були провідними для українського народу.

І сьогодні на теренах України продовжують боротьбу спадкоємці СВУ-СУМ, там продовжується непинний спротив советській окупаційній владі.

На партійних з'їздах у Москві і Києві, на сесіях Верховних Советів ССРСР та УРСР непинно говориться про "українських буржуазних націоналістів - запродавців американського капіталу", тобто про борців за волю України, про немиряюче українське підпілля, про безперервну боротьбу в сь о г о
у к р а ї н с ь к о г о н а р о д у.

8. СВУ та СУМ на чужині.

Велич руху СВУ-СУМ, безсмертність ідей, що проголошували ці організації, мають таку притягальну силу, що і на еміграції цей рух найшов своїх прихильників і спадкоємців. У 1945 році, за ініціативою певної кількості бувших членів СВУ-СУМ, створюється Спілка Української Молоді в Німеччині, яка на протязі короткого часу охоплює тисячі українських юнаків і перетворюється в міцну загально-національну організацію, з десятками осередків по всіх містах розселення українців в Німеччині. СУМ на чужині перебирає ідеї СУМ-у на батьківщині, акцентує християнський та національний напрямок органі-

зації, ставлячи нас своєму прапорі гасло "Бог і Батьківщина".

З виїздом українських політичних емігрантів до інших країн світу, ідеї СВУ-СУМ разносяться по всьому вільному світі.

Спілки Української Молоді творяться в США, Канаді, Австралії, Аргентині, Бразилії, Парагваї, Венесуелі, Англії, Франції, Бельгії, Голландії, Норвегії, Тунісі.

Сьогодні Спілка Української Молоді має біля двохсот осередків у всьому вільному світі і понад 10.000 членів та прихильників.

У 1952 році на чужині відновлюється діяльність Спілки Визволення України, що об'єднує старше українське громадянство на ідеологічній базі СВУ на батьківщині. Сьогодні СВУ на чужині має свої осередки в 17 країнах вільного світу. СВУ та СУМ на чужині провадять велику ідейну працю, дотримуючись ідеологічних засад СВУ-СУМ на батьківщині, зокрема, інформуючи чужинецькій світ про дійсну суть і страшну небезпеку комунізму.

Така є сила ідей.

ж ж ж
ж

Література, використана для праці:

- 1/ Спілка Визволення України. Збірник перший. Видання СВУ, Мюнхен, 1953.
- 2/ Микола Ковалевський. "Україна під чергоним ярмом". Видавництво "Схід", Варшава-Львів 1936.
- 3/ Василь Плющ. Спілка Визволення України, її мета та ідеї. Видання ТЦОК СВУ. Мюнхен, 1952.
- 4/ Олекса Калиник. Продовжуймо визвольну справу наших попередників. "Авангард" ч.1-2 /36-37/, Лондон-Мюнхен-Нью-Йорк-Торонто, 1955.
- 5/ Я.Деременда. Від ТЕЗ-у до СУМ-у. "Авангард" ч.8-9,10,11, 1954.
- 6/ Н.Павлушкова. Моє слово про процес СВУ та СУМ. "Нові дні" ч.50, Торонто, 1954.
- 7/ Д.Соловей. Голгота України. "Український голос".Вінніпег, 1953.
- 8/ Д.Соловей. Стежками на Голготу "Вільна громада".Скрентон, 1952р.
- 9/ В.Ост. Репатріяція. Німеччина, 1945-46.
- 10/ Проф. Роберт Паклен.Біла книга. Видавництво "Український Політик".
- 11/ С.Нікшлишин. Націоналізм у літературі на східних українських землях. На чужині, 1947
- 12/ Ю.Бойко, Євген Коновалець і Осередньо-східні землі. На Чужині, 1947.
- 13/ М.Явдась. Матеріяли до патерика УАПЦ ч.І.,Мюнхен,1951.
- 14/ Енциклопедія Українознавства. Том І, книга 1,2,3. Видавництво НТШ, Мюнхен-Нью-Йорк, 1949.
- 15/ І.Мазепа. Україна в огні й бурі революції. Прага,1942.
- 16/ І.Мазепа. Підстави нашого відродження. Видавництво "Прометей",1946.
- 17/ І.Мазепа. Україна під червоною Москвою.Прага,1941.
- 18/ С.Підгайний. Українська інтелігенція на Соловках, Видавництво "Прометей",1947.
- 19/ В.Винниченко. Відродження нації. Відень, 1920.
- 20/ С.Николишин. Культурна політика большевиків і український культурний процес. На чужині, 1947.
- 21/ Злочин Москви у Вінниці. Видання СУМА, Нью-Йорк,1951.
- 22/ Г.Кубанська. Тернистими шляхами. Вінніпег,1948.
- 23/ П.Христюк. Замітки і матеріяли до історії української революції, Відень, 1921-22.
- 24/ В.Мартинець. Українське підпілля, 1949.
- 25/ І.Холмський. Історія України. Нью-Йорк-Мюнхен,1949.
- 26/ Дмитро Дорошенко.Історія України. Ужгород,1930-32.
- 27/ Велика історія України. Видання Івана Тиктора. Львів-Вінніпег, 1948
- 28/ Г.Костюк. Останні дні життя академіка М.Грушевського. Український збірник. Книга перша, грудень 1954.
- 29/ Василь Плющ. Правда про хвилювизм. Видання СВУ, Мюнхен, 1954.
- 30/ Ярослав Кутько. Пекельна машина в Роттердамі. "Народня Воля",ч.39 за 1952 рік.
- 31/ М.Приходько. З камери смерті. "Свобода" чч.І33-І35-І36 за 1951 рік.
- 32/ Федір Рогилес. З нагоди І7ліття знищення станиці Полтавської. Журнал "Вільна Кубань" ч.2 за 1949 рік.

- 33/ К.Турукало. Процес Співки Визволення України. Календарь-Альманах Українського Народного Союзу за 1952 рік.
- 34/ Нас було 45. "Свобода" ч.5 за 1951 рік.
- 35/ Олексій Синаш. Де ще так судять. "Українські Вісті" ч.45 за 1950 рік.
- 36/ Ю.Г.Г. Аве Диктатор. "Українське видавництво" Львів, 1941.
- 37/ І.Наддністрянський. Східньо-подільське повстання. "Український Прометей" ч.19. за 1952 рік.
- 38/ В.Скуйбіда. Пам'яті невідомих. "Неділя" ч.13 за 1951 рік.
- 39/ Б.К. 1930-33 роки на Таращанщині. "Новий Шлях" ч.64 за 1948 рік.
- 40/ А.Височенко. СССР без маски. "Наш клич", 1950 рік.
- 41/ Лев Орлигора. На суд історії. Видавництво "Нова Епоха", 1946.
- 42/ К.Омельянович. Справжня мета організації Старобільської округи. "Свобода" ч.164 за 1951 рік.
- 43/ Михайло Татусь. Доля академіка С.Єфремова. Журнал "ПУ-ГУ" 1954.
- 44/ М.П. Бунт у Ярославському політизоляторі. Збірник СВУ. Видання СВУ, Мюнхен, 1953.
- 45/ У боротьбі за волю - під боевими прапорами УПА. Авсбург, 1949.
- 46/ Микола Лебідь. УПА. Видання пресового бюро УГВР.
- 47/ Марія Турукало. Велика громадянка "Свобода" ч.148 за 1953 рік.
- 48/ У роковини процесу СВУ "Український Прометей" ч.26 за 1953 рік.
- 49/ Джерела: Людмила Михайлівна Старицька-Черняхівська "Український Прометей" ч.26 за 1953 рік.
- 50/ Архів Головної Управи СВУ.
- 51/ Стенограми процесу СВУ.